

KELAMCILARA GÖRE MÜNAFIK

Hasan KURT*

“Hypocrites (*al-Munafiqun*) According to the Muslim Theologians”

In this work, the literary and conceptual meaning of the words hypocrisy and hypocrite are explored and the problem of hypocrisy is analyzed from the perspective of the theologians belonging to different schools of kalam. The views of such Salaf scholars as Hasan El-Basri, Malik ibn Anas, Ahmed ibn Hanbal and Abu Hanifa are introduced. Then the views of such Maturidi scholars as Imam al-Maturidi, Abu Yusr al-Bazdawi, Abu Muin al-Nasafi and Nureddin al-Sabuni are analyzed along with the views of Ash'ari scholars such as al-Imam Ash'ari, al-Baqillani, al-Ghazzali and al-Taftazani. The views of Khariji, Shi'i and Mu'tazili schools are also analyzed as examples outside the Ahl al-Sunnah tradition.

Anahtar Kelimeler: İman, Nifak, Münafık, Eşari, Maturidi

Key words, faith, hypocrisy, hypocrite, Ash'ari, Maturidi

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'de “Münâfikûn” adını taşıyan bir sureyle beraber pek çok ayet ve hadiste münafıklardan bahsedilmektedir. Münafıklardan gelebilecek dahili tehlikelere dikkat çeken bu nasslarda nifak konusuna geniş yer verilmiş, münafıkların nitelikleri ve hileleri uzun uzun anlatılarak, müminlerin bu konuda uyanık olmaları istenmiştir. Bu durum da gösteriyor ki bir Müslüman için münafıkların niteliklerini ve dine verebilecekleri zararları belirlemek hem itikadî hem de amelî bakımından önem arz etmektedir. Zira İslam toplumu içinde yer alabilen münafıklar zaman zaman içten çıkardıkları bazı fitnelerle müminlerin inançlarına şüphe düşürüp ibadetlerine zarar verebilmektedir.

Mezhepler Tarihi müelliflerinin kaydettiklerine göre bazı itikadî fırkalar, sahabeden bir kısmının “münafık” olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca mezhep taassubuyla farklı düşünen bazı grupların da birbirlerini münafıklıkla itham ederek İslam dışında kabul ettikleri görülmektedir. Halbuki bir Müslümanı, özellikle Hz. Peygamber'in güzide ashabını, nifakla itham et-

* Dr., Üsküdar Avni Başman İlköğretim Okulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğrt.

mek, bir başka ifadeyle onları tekfir etmek İslam inancına göre ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Böylesine hayati önem arz eden bir konunun Kelam İlmî açısından değerlendirilmesi, nifak kavramının iyi tahlil edilerek Asr-ı Saadet'teki nifak anlayışı ile nasslarda münafık teriminin kimler için kullanıldığı'nın belirlenmesi, İslam adına yapılacak önemli çalışmalardan biri olmalıdır. İşte böyle bir boşluğu doldurmak amacıyla, araştırmada nifak konusu ele alınmış, ilgili nasslar esas alınarak itikadî açıdan münafıkların nitelikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Nifak konusunda Ehl-i Sünnet ile Ehl-i Sünnet dışındaki bazı kelamcıların görüşleri değerlendirilmiştir.

1. Nifak Kavramı

Arapça "N-F-K" fiil kökünden türetilen nifak kelimesi, aynı fiilin müfâale babından nifâk (نِفَاقٌ)¹ şeklinde mastarıdır. Münafık kelimesi de N-F-K fiiliden türetilmiş (مُنَافِقٌ) tarzında ism-i fâilidir. "N-F-K" fiili Arap dilinde "geçmek ve tükenmek"², "alış verişin artması ve eşyaya talebin fazla olması"³, "yaranın kabuk bağlaması"⁴, "ölmek, yok olmak"⁵ gibi çeşitli anlamlara gelir.

Nifak kelimesi sözlükte "ikiyüzlülük, dedikoduculuk, geçimsizlik,⁶ yalan, aldatma, hile, riya, içindekinin tersini söylemek veya söylediği şeyin zıddını gizlemek"⁷ gibi çeşitli anlamlarda kullanılır. Münafık kelimesi de, nifak hareketini yapan,⁸ nifak sokan, ikiyüzlü, mütereddit, aldatıcı, kalbi hasta, özüsözü bir olmayan kimseler için kullanılır.⁹ Terim olarak ise nifak, "muhalefet

¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts., X, 359; İbnü'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser* (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963, V, 98.

² Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sıbâh: Tâcu'l-luga ve sıbâhu'l Arabiyye* (nşr. Şihâbüddin Ebu Amr), Beyrut 1998, II, 1181; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 357-358.

³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 358; Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-mubtâ*, Beyrut 1986, s.1195.

⁴ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs: Şerbu'l-Kâmûs*, Beyrut ts. VII, 79; Âsım Efendi, Ebu'l-Kemal es-Seyyid, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1886,III, 1020.

⁵ Zemahşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-belâğa* (nşr.Mezid Naim ve Şevki Muarri), Beyrut 1998, s.848; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 98.

⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1978, s.1465.

⁷ Komisyon, *el-Müncid fî'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsra*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut 2000, s.1438.

⁸ Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XV, 333.

⁹ Bkz. Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1409; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1970, s. 865; Küçük, Abdurrahman, "Münafıklık ve Dönmelik Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, Ankara 1987, XXIX, 348.

ve inkâr etmek”,¹⁰ “şeriata bir kapıdan girip öteki kapıdan çıkmak”,¹¹ “imanı açıklayıp küfrü gizlemek”¹² “İslam’a bir yönden girip diğer yönden çıkmak”,¹³ “kalbinde küfrü gizlediği halde dil ile imanı izhar etmek”,¹⁴ “münafıklık etmek, bir kafirin küfrünü gizleyip şeklen mümin ve Müslüman görünmesi”¹⁵ anlamlarına gelmektedir. Nifak, zâhiri batınına uymayan kişinin hâlidir ki¹⁶ böyle kimseye de münafık denir.

Dil bilginleri münafık terimlerinin hangi kökten geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kavramın daha iyi anlaşılması için bu görüşlerden de söz etmek gerekmektedir.

2. Nifak Kelimesinin Menşei

Bu konuda ileri sürülen görüşler dört maddede sıralanabilir:

1- Dil bilginlerinden İbn Arâbî (ö. 231/846) ve İbn Side’ye (ö. 458/1066) göre nifak terimi Arapça (نَافِقَاءُ الْيَرْبُوعِ) “nâfikâû'l-yerbu” tabirinden alınmıştır.¹⁷ Arapça sözlüklerde “nâfikâ” kelimesi, yerbu¹⁸ denilen hayvanın yeraltında gizlendiği yuvalarından biri veya köstebeğin yeraltındaki iki delikli yuvasından yeryüzüne yakın bir şekilde incelterek kapalı tuttuğu çıkış kapısı¹⁹ olarak tanımlanmaktadır. Şu halde “nâfikâû'l-yerbu” denilince köstebeğin yeraltındaki yuvalarından biri ya da bu yuvanın iki çıkış deliğinden gizli olanı anlaşılmalıdır. Köstebeğin yeraltında iki yuvası ya da yuvasına inen iki yolu vardır. Bu yuvanın deliklerinden biri tamamen yeryüzüne açıktır. Hayvan bu açık kapıdan girip çıkar ki buna (الْقَاصِعَاءُ) “el-kâsiâu” denmektedir. Diğeri ise gizli ve kapalıdır, buna da ‘nâfikâ’ adı verilmiştir. Köstebek yuvanın bu kapalı olan deliğini ihtiyaç halinde başıyla vurup dışarı çıkacak şekilde inceltir ve bu yolu gizli tutar.

¹⁰ Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Tertibü Kitâbi'l-Ayn* (nşr. Muhammed Hasan Bükâî), Kum 1994, s.820.

¹¹ İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb, *Müfredâtü el-fâzâ'l-Kur'an* (nşr. Safvân Adnan Dâvûdî), Dımaşk, 1992, s.819.

¹² Zebîdî, *a.g.e.*, VII, 79; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 98.

¹³ Aynî, Ebu Muhammed Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sabihî'l-Buhârî*, Kahire 1972, I, 248.

¹⁴ Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Beyrut 1983, s.245.

¹⁵ Âsım Efendi *a.g.e.*, III, 1020-1021.

¹⁶ Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *et-Tefsîrî'l-kebir: Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut ts., II, 60.

¹⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 359; Zebîdî, *a.g.e.*, VII, 79.

¹⁸ Yerbu'ya tarla faresi, arap tavşanı, köstebek de denir, bkz. Âsım Efendi, *a.g.e.* III, 1021, Ş. Sâmî, *a.g.e.* s.1547.

¹⁹ Cevherî, *a.g.e.*, II, 1181; Aynî, *a.g.e.*, I, 248.

çak şekilde inceltir ve bu yolu gizli tutar. Avcı kâsîâ tarafından gelince hayvan başıyla nâfikâ'ya vurup dışarı kaçar. Bu görüşe göre İslam'a bir taraftan girip öbür taraftan çıkmak anlamı taşıyan “nifak” kelimesi, “nâfikâü'l-yerbû” tabirinden alınmıştır.²⁰

2- İbnü'l-Enbâri (ö.328/940) ve İbn Berrî (ö.582/1187) gibi dil bilginlerine göre nifak kavramı, dehliz, in, menfez, çıkışı olan delik veya bir ucundan girilip öteki ucundan çıkılan tünel anlamındaki (التَّفْوُّقُ) “en-nefak” kelimesinden türetilmiştir.²¹ Ragıb el-İsfahânî (ö.502/1108) “nâfikâ'l-yerbu” ifadesinin de bu kelimedenden türetilmiş olduğunu²² söyler. İbn Manzûr (ö.711/1311) da bu görüşe katılmaktadır.²³ Nitekim En'am suresinin: “Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse haydi (yapabilirsen) yerin içine (inebileceğin) bir delik ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin”²⁴ ayetindeki nefak kelimesinin “delik veya yol” anlamında kullanılması da bu görüşü desteklemektedir. Buna göre nifak ve nâfikâ kelimeleri “nefak” kelimesinden türemiştir.

3- İbnü'l-Esîr (ö.606/1210) ve Zebidî (ö.1205/1790) gibi dil bilginleri “nifak” kelimesinin İslamî bir kavram olduğunu, özel anlamıyla Arapların İslamiyet'ten önce bu kavramı bilmediklerini ifade etmişlerdir.²⁵ Halbuki Wellhausen (ö.1918) ve Nöldeke (ö.1930) gibi müsteşrikler, münafık kelimesinin aslen Arapça değil Habeşçe olduğunu söylerler.²⁶ *İslam Ansiklopedisi'nde* münafık maddesini yazan F. Buhl da, “münafık” kelimesinin Habeşçe “Râfizî” anlamına gelen “manâfek” ve ayrılmış, kararsız olmak anlamlarına gelen “nâfaka” kelimesinden alınmış olduğunu iddia eder.²⁷ Araştırmacı Abdulkâdir Mâğrîbî de bu kelimenin aslında Arapça olmadığını, Ethiopia'daki (Habeşçe), “doğru dini akide ve cemaatten ayrılma” anlamına gelen “hertakatün” kelimesinden alındığını söyler.²⁸

²⁰ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 358, 359; Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut ts. V, 105; Zebidî, *a.g.e.*, VII, 79; Aynî, *a.g.e.*, I, 248.

²¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 359; Zebidî, *a.g.e.*, VII, 79.

²² İsfahânî, *a.g.e.*, s.819; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 359; Zebidî, *a.g.e.*, VII, 79.

²³ İsfahânî, *a.g.e.*, s.819; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X; Zebidî, *a.g.e.*, VII, 79; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1195.

²⁴ En'am 6/35.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 98; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 359; Zebidî, *a.g.e.*, VII, 79.

²⁶ Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Kahire 1957, s. 272.

²⁷ F. Buhl, “Münafıklar”, *İA*, İstanbul 1979, VIII, 800.

²⁸ Mellâh, Haşim, “el-Münâfikûn fi Medinetür-Resul”, *Mecelletü Külliyyeti'd-Diraseti'l-İslamiyye*, Bağdat 1973, V, 470.

4- Diğer bir görüşe göre münafık kavramı (نَفَقَة) “nefaka” kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime, hicretten sonra Medine’de anlaşma gereği Müslüman ve Yahudilerden alınan vergiyi ifade eder. Araştırmacı Serjeant’a göre Medine halkından bir grup bu vergiyi vermek istemiyordu, bundan dolayı onlara “münafık” ismi verildi. Ancak vergiyi vermekte direnenler için “münâfikûn” terimini kullanmak dil kurallarına uymadığından dil bilimcileri tarafından bu görüş kabul edilmemiştir.²⁹

Netice itibarıyla, nifak kelimesi hakkında bazı müsteşrik ve araştırmacılar tarafından ileri sürülen, Habeşçe’den Arapça’ya geçtiği iddiası, anlam benzerliğinden başka bir delile dayanmamaktadır. Ayrıca Habeşçe’deki “manâfek” ve “hertakatün” kelimeleri anlam bakımından Arapça’daki nifak teriminin kullanım zenginliğini de karşılamamaktadır. Nifakın vergi anlamına gelen “nafaka” kelimesinden geldiği iddiası zaten dil kurallarına uymadığı gerekçeyle kabul edilmemiştir. O halde nifak kelimesinin yeraltında bir ucundan girilip öbür tarafından çıkılan yol veya tünel anlamındaki “en-nefak” kelimesinden türetilmiş olması daha uygundur. Bununla beraber nifak teriminin aynı kökten alınmış “nâfikâ” kelimesiyle de anlam bakımından yakın ilişkisi vardır.

3. Nifak Çeşitleri

Münafıklardan bahseden bazı ayetlerde, onların inanmadıkları halde inanmış göründükleri³⁰ ya da ağızlarıyla kalplerinde olmayan şeyleri söyledikleri³¹ böyle kimselerin cehennem en alt tabakasında oldukları³² bildirilmiştir. Hadislerde ise yalan söylemek, sözünde durmamak, emanete ihanet etmek³³ gibi münafıkların yaptığı bazı kötü amellerden bahsedilmektedir. Halbuki hadislerde zikredilen bu ameller bazen müminler tarafından da işlenebilmektedir. Kuran ve hadislerde kalbinde inkarı gizleyen münafık ile Müslüman olduğu halde münafık gibi davranabilen kişilerin durumunu birbirinden ayıran nifak çeşitlerinden söz edilmez. Ancak münafık ile amel bakımından münafığa benzeyen müslümanın durumunu birbirinden ayırmak için

²⁹ Mellâh, *a.g.e.*, V, 469; bkz. Yıldız, Abdullah, *Hız, Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, İstanbul 2000, s.21.

³⁰ Bakara 2/8; bkz., Ankebut 29/10.

³¹ Mâide 5/ 41; bkz., Âl-i İmrân 3/167.

³² Nisâ 4/145.

³³ Bkz. Buhârî, “İman”, 24; Müslim, “iman” 25; Tirmizî, “İman”, 14.

nasslarda anlatılan münafıkların niteliklerini itikadî ve ameli olarak ikiye ayırmak mümkündür.

3.1. İtikadî Nifak

İtikadi nifak, “inanmadığı halde inanmış görünme, kalpte küfrü gizlediği halde dil ile imanı izhar etme”³⁴ demektir. Kur’an-ı Kerim’in “İnsanlardan öyleleri vardır ki inanmadıkları halde, “Allah’a ve âhiret gününe inandık” derler³⁵ ve “Ağızlarıyla kalplerinde olmayan şeyi söylerler”³⁶ ayetlerinde itikadi nifaktan bahsedilmektedir. Ve yine “Doğrusu ikiyüzlüler, ateşin en aşağı tabakasındadırlar...”³⁷ ayetine göre münafıklar kafirlerden daha ağır cezayla karşılaşacaklardır. Demek ki, itikadî anlamda münafık olan kişi dünyada Müslümanların tabi olduğu muameleye tabi olsa da, âhirette varacağı yer ebedi cehennemdir.

Kuran-ı Kerimde münafıkların özelliklerinden bazıları şöyle anlatılır: Onların kalplerinde hastalık (şüphe hastalığı) vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azap vardır. Münafıklar, toplum içinde bozgunculuk yaparlar. Müslümanların inandıkları gibi siz de inanın dense o beyinsizlerin inandığı gibi inanır mıyız, derler. İnanmış olanlara rastladıkları zaman inandık derler, fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, “biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz” derler. Allah da onlarla alay eder ve onları bırakır, taşkınlıkları içinde bocalayıp dururlar. İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığı sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kâr etmedi. Doğru yolu da bulamazlar.³⁸ Surenin devamında münafıklar, şüpheleri ve şaşkınlıkları, gizli işler çevirdiklerinden dolayı endişe duymaları nedeniyle karanlık ve yağmurlu bir gecede ıssız bir arazide şimşek ve gök gürültüleri arasında yol bulmaya çalışan veya karanlık gecede yaktığı ateş söndüğü için karanlıkta kalan kişiye benzetilir.³⁹ İman ile küfür arasında bocalayan, bu kararsız münafıklar Allah’ı hatırlar gibi davranır. Fakat Allah’a oyun etmek, gösteriş yapmak ve namaza üşene üşene kalkmaktan kendilerini alamazlar.⁴⁰

³⁴ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s.245.

³⁵ Bakara 2/8.

³⁶ Fetih 48/11.

³⁷ Nisâ 4/145.

³⁸ Bkz. Bakara 2/8-16.

³⁹ Bakara 2/17-20.

⁴⁰ Nisâ 4/142-143; bkz. Sezikli, Ahmet, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara 2001, s. 10-13.

3.2. Ameli Nifak

Bazı tutum ve davranışlarıyla itikadî nifaka kısmen benzemekle beraber, inançlarında münafıklığın söz konusu olmadığı Müslüman kişilerin durumudur. Hadislerde geçen nifak türü, ameli yönden olan nifaktır.⁴¹ Münafıkların özelliklerinden bahseden hadislerden birine göre münâfiğin alameti üçtür, “konuştuğu zaman yalan söyler, vaat ettiğinde sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edilince emanete hıyanet eder”.⁴² Bazı hadislerde bu üç özelliğe, “husumet ettiği zaman haktan ayrılır”⁴³ ifadesi eklenerek münâfiğin alameti dörde çıkarılmıştır. Bununla birlikte “Ensara buğz etmek de”⁴⁴ münâfiğin alametleri arasında zikredilir. Tirmizi, hadislerde anlatılan bu tür nifakın ameli nifak olduğunu söyler.⁴⁵ Hadis bilginlerine göre burada üç haslet zikredilerek diğer alametlere de işaret edilmektedir. Zira dinin aslı söz, fiil ve niyet olmak üzere üç esasa dayanır. Hz. Peygamber, yalan ile sözün fesadına, ihanet ile fiilin fesadına, sözden dönme ile de niyetin fesadına uyarıda bulunmuştur.⁴⁶ Buna göre hadisin manası şöyledir: “Sayılan bu hasletler nifaktır. Bunları taşıyanlar bu özelliklerde münafıklara benzerler ve onların ahlakıyla ahlaklaşmış olurlar.”⁴⁷ İbn Hacer’e (852/1448) göre hadisteki münafık isimlendirmesi mecazîdir. Yani “bu hasletleri taşıyan kimse münafık gibidir” denilmiştir. Hadiste zikredilen nifaktan maksat da amelî nifaktır. Buna Hz. Ömer’in Huzeyfe’ye “Bende nifaktan bir şey biliyor musun?” demesi delildir. Zira Hz. Ömer burada itikadî değil, amelî nifakı kastetmiştir.⁴⁸ Hz. Peygamber bu kimseler hakkında münafık oldu denmesini yasaklamıştı.⁴⁹ Öyleyse üzerinde bu tür nifak özelliklerini taşıyan, Allah’ın emir ve yasaklarını uymada gevşek davranan kimselere “münafık oldu” tabiri yerine “münâfiğa benzedi” ifadesini kullanmak daha uygun olacaktır.⁵⁰ Zira böyle kimsenin

⁴¹ Sezikli, *a.g.e.*, s.14.

⁴² Buhârî, “İman”, 24; Müslim, “İman”, 109; Tirmîzî “İman”, 14.

⁴³ Buhârî, “İman”, 24; Müslim “İman”, 109; Tirmîzî “İman”, 14; Nesâî, “İman”, 20.

⁴⁴ Müslim, “İman”, 33.

⁴⁵ Tirmîzî, “İman”, 14.

⁴⁶ Bkz. İbn Hacer, el-Askalânî Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sabîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb - M. Fuâd Abdülbâki - Kusay Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1987, I, 112.

⁴⁷ Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Sabîhi Müslim bi şerhi Nevevî*, Kahire 19973, II, 47.

⁴⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 113.

⁴⁹ Buhârî, “Salat”, 46; Müslim, “Salat” 36.

⁵⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s.89.

nifakı genel olmayıp sadece yalan söylediği, sözünden döndüğü ve emanete hıyanet ettiği zamanla ilgilidir ⁵¹ ki biz buna ameli nifak diyoruz.

Ameli nifakın bütün alametleri itikadî nifakta bulunmakla beraber itikadî nifakın bütün özellikleri ameli nifakta görülmemektedir. Yani ameli nifakın itikadî nifaktan daha genel olduğu söylenebilir. Ameli nifak sahibi, münafık alameti sayılan fiilleri helal kabul ederek sürekli işlemekten kaçınmalıdır. Zira küçük günahlarda ısrar etmek büyük günaha sebep olduğu gibi ameli nifakın da itikadî nifaka dönüşme tehlikesi vardır.

Kavramlar hakkındaki bu ön bilgilerden sonra bazı alimlerin görüşlerini incelemek gerekir.

4. Ehli Sünnet Alimlerinden Bazılarına Göre Nifak

Burada Asrı Saadetten günümüze kadar önemli bazı bilginlerinin nifak konusundaki görüşleri değerlendirilecektir.

4.1. İlk Dönem Selef Bilginlerine Göre Nifak

Münafıklarla ilgili önemli açıklamalar yapan kişilerin başında **Hz. Huzeyfe**(ö.36/659) gelmektedir. Asrı Saadet'teki münafıklar kendilerini gizlerken, sonraki dönemde nifaklarını bütün bütün açığa vuran kimselerin Peygamber dönemindeki münafıklardan daha zararlı olduğunu ifade eden Hz. Huzeyfe, “Nifak Allah Rasülü döneminde vardı. Şimdi ise imandan sonra küfür vardır” demiştir.⁵² İbn Hacer'e göre Hz. Huzeyfe bu sözünü, önceki münafıklarla sonraki münafıkların hükümlerinin farklı olduğunu ifade etmektedir. Zira nifak, iman izhar edip, küfrü gizlemektir ki bu her asırda olabilir. Sadece hüküm farklılık kazanmıştır.⁵³ Hz. Huzeyfe'nin dikkat çeken başka bir sözü de şöyledir: “Yemin olsun nifak, siz (tabiiler) den daha hayırlı bir kavme indirildi. Onlar (nifaktan) sonra tevbe ettiler ve Allah da tevbelerini kabul etti”.⁵⁴ Öyle anlaşılıyor ki bu sözde Hz. Huzeyfe, tabiinden daha hayırlı bir topluluk olan sahabe arasında bile münafıkların çıktığını vurgulayarak hitap ettiği kimseleri nifaka karşı uyarmaktadır. Zira sahabe arasında bile nifaka düşenler olmuşsa sonraki dönemde nifaka girenlerin olması mümkündür. Ancak burada içine düştükleri nifaktan dönerek piş-

⁵¹ Nevevî, *a.g.e.*, II, 46-47; Aynî, *a.g.e.*, I, 254, 255.

⁵² Buhârî, “Fiten” 21.

⁵³ İbn Hacer, *a.g.e.*, XIII, 80.

⁵⁴ Buhârî, “Tefsir”, 98.

manlık duyanların tevbelerinin kabul edileceğine de işaret vardır.

İbn Ebi **Müleyke** (ö.98/716), Hz. Peygamber'in ashabından olup Bedir savaşına katılan otuz kadar sahabeyle görüşüğünü, hepsinin de kendi hesabına nifaktan korktuklarını ve dinde fitneye düşmekten kendilerini emniyette görmediklerini, onlardan hiç birinin imanlarını sağlam ve nifaktan korunmuş görmediklerini söyler.⁵⁵ Nitekim Hz. Peygamber'in "Allah'ım şikak ve nifaktan ve kötü ahlaktan sana sığınırım"⁵⁶ duasıyla nifaktan Allah'a sığınılması gerektiğini öğretmiştir.

Tabiîn döneminin büyük alimlerinden **Hasan** el-Basri'nin (ö.110/728), "Allah'tan ancak mümin olan korkar ve ondan ancak münafık kendini emniyette hisseder"⁵⁷ sözü sahabe neslindeki anlayışın tabiîn döneminde de devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla beraber, Hasan El-Basri'nin nifak konusunda itikadî ve amelî olmak⁵⁸ üzere bir ayırım yapma gereği duyduğu da dikkati çekmektedir. Ve yine Hasan el-Basri, münafıkların özelliklerinden bahseden bu meşhur hadislere dayanarak büyük günah işleyen kimsenin önceden münafık olduğunu söylerken, daha sonra bu görüşünden vazgeçmiştir. Hasan el-Basri'ye şöyle soru yöneltilir: "Hz. Yusuf'un kardeşleri, onu kuyuya atarak emanete ihanet ettiler, Yusuf'u kurt yedi demekle yalan söylemiş oldular, "Biz onu mutlaka koruyacağız" şeklinde vaat ettikleri sözden döndüler. Onlar böyle yaptıklarında münafık mı oldular?" Bunun üzerine Hasan el-Basri önceki görüşünden vazgeçmiştir.⁵⁹ Bu olay da gösteriyor ki, nifak konusunda Hz. Peygamber ya da sahabeden gelen bir sözü, zamanın ve şartların değişmesiyle ortaya çıkan yeni hadiselerle uyarlamaya çalışmak ciddi yanlışlıkların yapılmasına sebep olacaktır.

4.2. Dört Büyük Mezhep İmamına Göre Nifak

İmanı, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olarak tanımlayan⁶⁰ **Ebu Hanife** (ö.150/767),⁶¹ eğer sadece ikrar ile iman olsaydı, bütün münafıkların mümin

⁵⁵ Buhârî, "İman", 36.

⁵⁶ Ebu Davud, "Salat", 367; Nesâî, "İstiâze", 21.

⁵⁷ Firyâbî, Ebu Bekr, *Sıfatü'n-nifâk ve zemmü'l-münâfikîn* (nşr. Muhammed Abdülkadir Ata), Beyrut 1985, s.60.

⁵⁸ Tirmizî, "İman", 14.

⁵⁹ Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd, *el-Bidâye fi usûlü'd-din*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara 1982, s.80, (el-İ'timâd vr. 87b'den naklen).

⁶⁰ Ebu Hanife, *el-Vasiyye*, (trc. Mustafa Öz), İstanbul 1992, s. 60; bkz. Ebu Hanife, *er-Risale*, s. 65-68.

olmaları gerekirdi,⁶² der. Halbuki Yüce Allah, “Allah şahitlik eder ki münafıklar yalancıdırlar,”⁶³ buyurmuştur. Allah’tan gelen şeyleri dil ile ikrar edip de kalbiyle tekzip eden kişinin Allah katında kafır, insanlara göre ise mümin olduğunu söyleyen Ebu Hanife, insanların, kişinin kalbinde olanı bilmedikleri, bilmekle de mükellef olmadıkları için ikrar ve şahadet eden kişiye mümin demeleri gerektiğini vurgular.⁶⁴ Allah yazıcı meleklerle bile insanlardan kendilerine zahır olanları yazmalarını emretmiştir. Zira meleklerin insanların kalplerine nüfuz etme imkanı yoktur. Çünkü kalplerdekini yalnızca Yüce Allah veya kendisine vahiy indirilen elçi bilir. Kim vahiy dışında kalplerdekini bildiğini iddia ederse Rabbi’nin ilmüne sahip olduğunu iddia etmiş olur.⁶⁵

Ebu Hanife’ye göre bu günün münafıklığı ilk dönemin münafıklığı, bu günün küfrü de ilk devrin küfrü ile aynıdır. Keza bugünün İslam’ı da ilk dönemin İslam’ıdır.⁶⁶ İlk nifak, kalp ile inkar ve tekzip edip dil ile tasdik ve ikrarı izhar etmektir. Bu günde durum aynıdır.⁶⁷ “Allah münafıkların yalancı olduklarına şahitlik ediyor,”⁶⁸ ayetinde Allah onların söyledikleri söz yalan olduğu için tekzip etmemiştir, fakat ikrar ve tasdik konusunda dilleri ile söyledikleri gibi samimi olmadıkları için yalanlamıştır. Keza, Allah onlar hakkında şöyle buyurur: “İnanmış olanlara rastladıkları zaman, “İnandık,” derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, “Biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz,” derler.⁶⁹ Yani onlar, dilleriyle ikrar ve tasdiki açıklarak Hz. Peygamber ve ashabıyla alay ettiklerini belirtmektedirler.⁷⁰ Ebu Hanife’ye göre, “Ey insanlar Rabbinizden korkunuz,”⁷¹ ayetinde Allah mümine ameli, kafire imanı, münafiğa da ihlası farz kılmıştır. ⁷² O’na göre takva

⁶¹ Hayatı hakkında bkz. Endülüsi, Ebu Ömer Yûsuf b.Abdülber, *el-İntikâ fî fezâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukabâ* (nşr. Abdülfettah Ebu Guddê) Beyrut 1997, s. 186-192; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut ts, XIII, 104.

⁶² Beyazîzâde, Ahmed b. Hasan, *el-Uşûlu'l-münîfe li'l-İmâm Ebu Hanife* (trc. İlyas Çelebi), İstanbul 1996.107.

⁶³ Münafikûn 63/1.

⁶⁴ Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, s.13-14.

⁶⁵ Beyazîzâde, *el-Uşûlu'l-münîfe*, 109-110.

⁶⁶ Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, s.21.

⁶⁷ Beyazîzâde, *el-Uşûlu'l-münîfe*, s.109.

⁶⁸ Münafikûn 63/1.

⁶⁹ Bakara 2/14.

⁷⁰ Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, s.22.

⁷¹ Nisa 4/1; Hac 22.

⁷² Ebu Hanife, *el-Vasîyye*, s. 61.

sahibi her mümin sahabeyi sever, kötü her münafık da onlara kin tutar.⁷³ Görüldüğü gibi nifak konusunda Ebu Hanife, nakli esas alan Selef bilginlerinin yolunu takip etmekle birlikte zaman zaman yaptığı aklı izahlarla onlardan farklılık göstermektedir.

Mezhep imamları arasında önemli bir yeri olan İmam **Malik'in** (ö. 179/795) nifak konusunda sadece nakli esas aldığı, akli açıklama ve yorumlara fazla önem vermediği görülmektedir. Meşhur eseri Muvatta'ında münafıklarla ilgili iki hadis bulunmaktadır. Biri özetle şöyledir: Resulullah, münafıklardan birisini öldürmek isteyen kişiye, Yüce Allah'ın kelime-i şehadeti söyleyen ve namazı kılan kimselerin öldürülmesini yasakladığını söyler.⁷⁴ Bir başka rivayette Resulullah, kabirde "Peygamber hakkında ne biliyorsunuz?" diye sorulduğunda münafık "bilmiyorum, insanlar onun hakkında bir şeyler söyler, ben de onlar gibi derdim" cevabını verir,⁷⁵ buyurmuştur.

Selef metodunu benimseyip itikadî konularda kısa açıklamaları yeterli gören İmam Malik, eserinde nifakla ilgili rivayetlere fazla yer vermediği gibi bu konuda farklı bir görüş de bildirmemiştir. Ancak eserinde yer alan bu iki hadiste münafıklarla ilgili önemli tespitler vardır. Bunlardan biri, Kelime-i şehadeti söyleyip namazını kılan birisi münafıklıkla itham edilmez. İkincisi münafıklar inanmış görünse de gerçekte Hz. Peygamber'e inanmazlar.

Büyük mezhep alimlerinden İmam **Şâfi'nin** (ö.204/819) el-Ümm adlı meşhur eserinde de yer yer nifakla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Şâfi, münafıklar hakkındaki rivayetleri yorumlayarak onlara uygulanacak hükümlerdeki usulü belirlemeye çalışmıştır. İmam Şâfi bu eserinde, cemaatle namazın önemi üzerinde dururken münafıklar hakkında "bizimle münafıklar arasındaki fark, sabah ve yatsı namazında görülmektedir. Onlar buna katlanamazlar",⁷⁶ rivayetini yer vermiştir. Hz. Peygamber'in Cuma namazında, Cuma suresi ile "Münâfıklar sana geldikleri zaman..."⁷⁷ ayetini ya da A'lâ ve Gâşiye surelerini okuduğunu belirten İmam Şâfi, kendisinin Cuma namazında, Cuma suresi ile "Münâfıklar sana geldikleri zaman..." ayetini okumayı tercih ettiğini söyler. Böylece Cuma namazına gelen kişi, hem Cuma'nın farzietini

⁷³ Beyazîzâde, *el-Usûlu'l-münîfe*, 143.

⁷⁴ Mâlik b. Enes, "Kasru's-Salât", 84.

⁷⁵ Mâlik b. Enes, "Salâtü'l-Küsûf", 4.

⁷⁶ Şâfi, Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, Bulak 1321, I, 136.

⁷⁷ Münâfikûn, 63/1.

hem de münafıklar hakkında indirilen ayetleri hatırlamış olur.⁷⁸ Buna göre Şâfiî, her hafta kılınan Cuma namazında münafıkların niteliklerinin hatırlanması gerekli görmektedir.

İmam Şâfiî, Müslümanların stratejilerini, savaşmak istedikleri müşriklere bildiren Hâtıb ibn Übey’le ilgili şunları söyler: Hâtıb, böyle bir işi, Resullullah’a inanmadığı ya da dinde şüphe duyduğu için değil de Mekke’de kalan yakınlarını korumak amacıyla yaptığını açıklayınca, Hz. Peygamber onun öldürülmesine müsaade etmemiştir.⁷⁹ Bu konuyla ilgili, “Resulullah onun doğru söylediğini bildiği için cezalandırmadı” şeklindeki bir itiraza Şâfiî şöyle cevap verir: Resulullah münafıkların yalancı olduklarını da biliyordu. Buna rağmen zahire göre onların kanlarını bağışladı. Eğer Hz. Peygamber, Hâtıb’ın doğru söylediğini bildiği için onu cezalandırmamış olsaydı, yalan söylediğini bildiği münafıkları da öldürmesi gerekirdi. Halbuki O, her halükarda zahire göre hüküm vermiş, iç yüzlerini Allah’a havale etmiştir.⁸⁰ Görüldüğü gibi İmam Şâfiî, nifak olayında insanların içyüzünü araştırma yerine söz ve davranışlarına göre hüküm verilmesi gerektiğini, Hz. Peygamber’in münafıklar hakkındaki uygulamalarının da bu istikamette olduğunu belirtmektedir.

Büyük mezhep imamlarından Ahmet b. **Hanbel’in** (ö.241/855) Müsned’inde münafıklarla ilgili pek çok rivayetler vardır. Bazıları özetle şöyledir: Kim cihad etmeden veya gönlünde cihad niyeti bulunmadan ölürse nifaktan bir şube üzere ölür.⁸¹ Münafığın kalbi, nifakın hakim olduğu, inkara dönmüş (menkûs) kalptir.⁸² Ensarı sevmek imandan, nefret ise nifakandır.⁸³ Aynı şekilde, Hz Ali’yi sevmek iman, ona kızmak da nifak alametidir.⁸⁴ Hz. Peygamber’den sonra ilk dört halife insanların en hayırlısıdır. Onlardan hiçbirinin hakkında kötü söz konuşulmaz. Onlar hakkında kötü konuşanlar eğer tevbe etmezlerse devlet başkanı tarafından müebbet hapisle cezalandırılır.

⁷⁸ Şâfiî, *el-Üm*, I, 181-182.

⁷⁹ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 166.

⁸⁰ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 167.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, II, 374.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 17; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’s-Sünne* (thk. Ebu Hacer Muhammed b. Besyûni), Beyrut 1985, s.115.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 70. V, 285; VI, 7; IV, 283; 292;

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 84; 95; 128; VI, 292.

lır.⁸⁵ Diğer bir hadiste, münafıklardan başkasının cemaatle namazdan geri kalmadıkları⁸⁶, bildirilir. Allah Resulü döneminde, emirlerin huzurunda başka, ayrılınca başka konuşma, nifak sayılırdı.⁸⁷ Resulullah'ın, ümmeti hakkında en fazla endişe duyduğu kişi, lisanı çok iyi bilen münafıktır.⁸⁸ Hz. Peygamber münafıkların çoğunun ümmetin “kurrallarından” olduğunu⁸⁹ söylemiştir. Münafık sabah ve yatsı namazına devam etmez.⁹⁰ Müsned'de kelime-i şahadeti samimiyetle ikrar edene cehennem haram kılındığı, Resulullah'ın bu kelimeyi söyleyen kişilere su-i zanla münafık demeyi yasakladığı⁹¹ nakledilmektedir.

Müsneddeki bu rivayetler şöyle değerlendirilebilir.

Ahmed b. Hanbel nifak konusunda Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivayetleri sadece tasnif ederek olduğu gibi nakletmiştir. Buna göre, cihaddan kaçma, Ensara, özellikle Hz. Ali'ye sövme, cemaati terk etme, devlet başkasının yanında ayrı, dışarıda farklı konuşma Selef anlayışına göre nifak alameti sayılmaktadır.

4.3. Ehl-İ Sünnet Kelam Bilginlerine Göre Nifak

Burada Maturidi ve Eşari mezheplerinden bazı alimlerin görüşlerine yer verilecektir.

İmam **Mâtürîdî'nin**,⁹² meşhur eseri Kitâbü't-Tevhid'inde münafıklarla ilgili şu değerlendirmeler yapılmaktadır: Allah kafirler, müminler ve münafıklar olmak üzere üç zümre açıklamıştır. Münafıklar, kafirlerle müminler arasında bocalayan kimselerdir. Durum böyleyken nassın bildirdiği dışında bir zümre ihdas eden ve kendi görüşünü Allah'ın belirlediği nifak ölçülerinin üzerinde tutan kişi, Kur'an'ın getirdiği düzeni bozmuş ve bütün Müslümanların gazabını üzerine almış olur.⁹³ Öyle anlaşılıyor ki Mâtürîdî burada, Mu-

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Akide rivayetü Ebi Bekr el-Hallâl* (thk. Abdülaziz İzzeddin Seyrevân) Dımaşk 1408/1988, II, 81

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 382; 414-415;

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 105; III, 315; V, 384.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 22.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 151.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 57; Namazlarında gafildirler bkz. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-zenâdika* (thk. Abdurrahman Umyre) Riyad ts., s.208-209.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 174-175; IV, 44

⁹² Bkz. Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed el-Hindî, *el-Fevâhidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut ts., 195-197.

⁹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr Fethullah Huleyf), Beyrut 1982, s.352; 399.

tezile'nin, büyük günah işleyen kişi için iman ile küfür arasında başka bir statü olarak kabul ettiği "el-menzile beyne'l-menzileteyn" görüşünü nifak statüsüne alternatif gördüğü için eleştirmektedir.

İmam Maturidi, Hz. Peygamberin, münafıkların durumundan haberdar olmasını, O'nun mucizeleri arasında zikreder.⁹⁴ O'na göre, münafıkların açıkladıkları şey gerçekten iman olsaydı onun sonucu, cehennem en alt tabakası değil, ilahi vaade uygun olan cennet olurdu. Ve yine Allah, "Allâh'ı ve mü'minleri aldatmağa çalışırlar"⁹⁵ ifadesiyle onların açıkladıkları imanın Allah'ı aldatma gayreti olduğunu söylemektedir.⁹⁶ Mâtürîdî buradan hareketle şu sonuca varır: İslam'ın ve imanın Allah'ı aldatmaya kalkışarak olacağını düşünen kimse, Allah'ın dini hakkında büyük konuşan ve rabbini bilmeyen kişidir.⁹⁷ Görüldüğü gibi İmam Mâtürîdî, münafıklarla ilgili ayetleri, imanın sadece dille ikrar olduğu görüşünü çürütmek için kullanmaktadır.

Mâtürîdî'ye göre Allah, imanlarını açıkladıkları halde münafıkların yalancılıklarına tanıklık etmiştir. Çünkü iman kalpte gerçekleşir, bu da onlarda yoktur. İzhar ettikleri iman süreklilik arz etmemiş, kendilerine sadece bunun iddiası nispet edilmiştir.⁹⁸ İslam terim olarak din demektir, zahiri ameller değildir. Eğer İslam münafıkların izhar ettikleri, şahadet ve amellerden ibaret olsaydı bu gerçekleşirdi.⁹⁹ Mâtürîdî burada da İman ve İslam kavramlarının aynı olduğunu savunurken münafıkların bazı özellikleriyle ilgili ayetleri delil göstermektedir.

Netice itibarıyla Mâtürîdî münafıklar hakkında, büyük ölçüde Kuran ve Sünnet'e bağlı kalmakla beraber akli izahlar da yapmaktadır. Mâtürîdî, münafıklarla ilgili ayetleri, bazı Kelam meseleleri hakkında kendi görüşlerini ispatlamak için delil göstermiştir.

Mâtürîdî'ye mezhep bilginlerinden Ebül-Maîn en-Nesefî de ¹⁰⁰ *Tebşiratü'l-edille*'sinde nifakı, içinde fesat olmakla beraber sulh izhar etmek diye tarif eder. Kim içinde sulh bulunan birinin, fık izhar ettiği için münafık

⁹⁴ Tevbe 9/64.

⁹⁵ Bakara 2/9.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehl-i Sünne* (nşr. İbrahim Avazayn vd.), Kahire 1971, I, 44.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s.374.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s.395.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s.400.

¹⁰⁰ Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, XIII, 66.

olduğunu söylerse o, hakikati değiştirmiş olur ki bu batıl anlayışın zirvesi¹⁰¹ olduğunu söyler. Neseî nübüvvetin ispatı konusunu işlerken de münafıkların alaycı sözlerinden bahseder. Hz. Peygamber devesini kaybedince münafıklar Müslümanlara, bu Muhammed size semadan haber verirken kendi devesinin bile nerede olduğunu bilmiyor, şeklinde alaycı bir söz söylemişlerdi. Neseî, Hz. Peygamber'in bu olaydan sonra minbere çıkıp ben ancak bana öğretileni bilebilirim diyerek devenin yerini bildirmesini ve devenin de haber verdiği yerde bulunmasını, aynı şekilde münafıkların kendi aralarındaki gizli konuşmalarından da haberdar olmasını, nübüvveti ispat eden bir mucize olarak değerlendirmektedir.¹⁰² Neseî'ye göre, mürtekib-i kebire nifak sınırları içinde değildir. Aksine bu kişinin konumu, münafığın durumuna zıttır.¹⁰³

Neseî, imanı sadece dille ikrardan ibaret sayan Kerrâmiye'nin görüşünü eleştirirken münafıklarla ilgili ayetleri delil gösterir¹⁰⁴. “Doğrusu iki yüzlüler, ateşin en aşağı tabakasındadırlar”¹⁰⁵ ve “Onlar için ister af dile, ister dileme”¹⁰⁶ ayetlerinde Allah münafıkların bağışlanmayacaklarını bildirmektedir.¹⁰⁷ Neseî, Resulullah döneminde insanların mümin, kafir ve münafık olmak üzere üç sınıfa ayrıldığını belirterek dördüncü bir sınıf olmaması sebebiyle İslam ile iman kavramlarının aynı anlama geldiğini söyler.

Görüldüğü gibi Neseî Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat ederken ve imanın kalple tasdik olduğunu belirtirken münafıklarla ilgili ayetleri delil göstermektedir. O, nifakı içinde kötülük varken iyiliği açıklama olarak tanımlar. O'na göre münafıklar alaycı ve kibirli içinde inkarı gizleyen kimselerdir. Hz. Peygamber ve ashabını sevmeyizler. Gerçek bu olduğu halde zahire göre hüküm verildiğinden onlara kafir cezası uygulanamaz.

Eşarî mezhebinin kurucusu **İmam Eşari**, el-İbane'sinde münafıklarla ilgili “... onları iki kere azâb edeceğiz, sonra da onlar, büyük azâba itileceklerdir”¹⁰⁸ ayetini kabir azabını kabul etmeyen Mutezile'nin görüşünü çürütmek için delil göstermektedir. Buradaki iki kez olarak belirtilen azabın birin-

¹⁰¹ Neseî, *a.g.e.*, II, 770

¹⁰² Neseî, *Tebziratü'l-edille* (nşr. Claude Salame), Dımaşk 1993, I, 503.

¹⁰³ Neseî, *a.g.e.*, II, 777.

¹⁰⁴ Neseî, *a.g.e.*, II, 799.

¹⁰⁵ Nisâ 4/145.

¹⁰⁶ Tevbe 9/80.

¹⁰⁷ Neseî, *a.g.e.*, II, 806.

¹⁰⁸ Tevbe 9/101.

cisi dünyada müminlerden yedikleri kılıç darbelerinin azabı, ikincisi ise kabirlerinde karşılaşacakları azap¹⁰⁹ olduğunu söyler.

Eşarî “istitaat” bahsinde münafıklarla ilgili olarak “Bir de "Gücümüz yetseydi, sizinle beraber çıkardık!" diye Allah'a yemin edecekler,”¹¹⁰ ayetini de şöyle yorumlamaktadır: Münafıklar ayette, istitaatla mali imkan ve gayreti kastederek, Resülullahla birlikte savaşa çıkabilmek için kendilerinin mali imkanları ve binebilecekleri bir hayvan olmadığına dair, yemin ettiler. Allah da onların yeminlerini tekzip etti. Çünkü onlar azık ve binek gibi mali imkanlara sahiplerdi.¹¹¹ Nitekim Allah münafıkların alay yolla "Senin muhakkak Allâh'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz"¹¹² sözlerini de “Allâh münafıkların yalancı olduklarına tanıklık eder”¹¹³ manasındaki ayetle tekzip etmiştir.¹¹⁴ Buna göre de münafıklar gerçeği gizleyen yalancı kişiler olmaktadır.

İmam Eşarî, Hz. Ebu Bekir'in imametini ispata çalışırken münafıklarla ilgili ayetleri delil göstermektedir. Ona göre, Kur'an'da Hz. Ebu Bekir'in hilafetine şöyle işaret edilmektedir: Savaşa gitmemek için izin isteyen münafıklar hakkında Tevbe suresinde Yüce Allah, peygamberine şöyle demesini istemektedir: “... "Asla benimle çıkmayacaksınız, benimle beraber düşmanla savaşmayacaksınız. Siz ilk önce oturmağa râzı olmuştunuz. Öyle ise geri kalanlarla beraber oturun!"de.¹¹⁵ Başka bir ayette “O geride kalan göçebe Araplara de ki: "Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmağa davet edileceksiniz...””,¹¹⁶ buyrulmaktadır. Eşarî'ye göre, son ayette yapılacak çağrının peygamberden başkası tarafından olacağına dair işaret vardır. Zira Tevbe suresinde Allah, münafıkların peygamberle beraber bir savaşa asla çıkmayacaklarını kesin bir dille bildiriyor ve bunu Fetih suresinde tekrar hatırlatıyor. Halbuki biz biliyoruz ki onları kuvvetli bir kavme karşı savaşa davet eden Resülullah değildi. Buna göre ayette savaşa çağracağı bildirilen kişinin Resülullah'tan sonra gelen birisi olması gerekir.¹¹⁷ Müfessirler Arapla-

¹⁰⁹ Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), Dimaşk 1981, s.182.

¹¹⁰ Tevbe 9/42.

¹¹¹ Eş'arî, *el-Liima' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'* (nşr, Richard J. Mc. Carthy, S.J), Beyrut 1953, s. 63.

¹¹² Münâfikûn 63/1.

¹¹³ Münâfikûn 63/1.

¹¹⁴ Eş'arî, *el-Liima*, s.69.

¹¹⁵ Tevbe 9/83.

¹¹⁶ Fetih 48/16.

¹¹⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, s.186-187.

rın savaşa çağrıldıkları kuvvetli kavmin Fars, Rum veya Yemame halkı olduklarını söylerler. Eğer kendileriyle savaşılacak olanlar Rum ve Yemame ise onlarla Ebu Bekir savaşmış, eğer bu kişiler İranlılar ise onlarla hem Ebu Bekir hem de Ömer savaşmıştır. Dolayısıyla Kur'an hem Ebu Bekir'in hem de Ömer'in hilafetine işaret etmektedir.¹¹⁸ Eşari'nin eserlerinde nifakla ilgili tespit edilebilen bu bilgiler şöyle değerlendirilebilir:

Eşari'nin eserlerinde münafıklardan bahseden ayrı bir başlık olmadığı gibi onlarla ilgili fazla bilgiye de rastlanmaz. Eşari, teklif, kabir azabı, istitaat, Hz. Ebu Bekir'in hilafeti, hidayet ve dalalet gibi meselelerde münafıklarla ilgili ayetleri delil göstermiştir. Bu ayetlerde münafıkların bazı özellikleri bildirilmiştir. Buna göre münafıklar yalan söyleyen ve alaycı tavrı benimseyen kişilerdir. Bu dünyada kendi iradesiyle Allah'a secde etmeyen münafıklar Âhirette de O'na secde etme gücü bulamazlar. Hem bu dünyada hem de âhirette iki kez ceza çekerler. Eşari'nin eserlerinde münafığın kim olduğundan ziyade, kime münafık denmeyeceğini öğreniyoruz.

Eşariye Kelam metodunun sistemleşmesinde önemli bir yeri olan Kâdî Ebu Bekir b. Muhammed b. et-Tayyib el-**Bâkılânî**¹¹⁹ eserinde münafıklarla ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Bakılânî'ye göre imanın hakikati tasdik,¹²⁰ tasdik mahalli de kalptir. Amelleri yerine getirip Allah'ın birliğini ikrar ettiği halde kalbiyle yalanlayan kişi hakiki değil, mecazi mümindir. Zira o Allah nezdinde mümin olmadığı halde, zahirine göre mümin kabul edilir. "... Al-lâh münafıkların yalancı olduklarına tanıklık eder"¹²¹ ayetinde Allah onların yalanlarını haber vermektedir. Her akıl sahibi gibi biz de bu ayette, münafıkların dilleriyle ikrar ettikleri şey için değil, izhar ettiklerinin aksini kalplerinde gizledikleri şey için yalanlandıklarını, anlarız.¹²² Eğer birisi dil ile ikrar edip rükünlerini yerine getirdiği halde kalp ile tasdik etmezse Müslüman olarak dünyevi hükümlerden yararlanır. Âhirette ise hiçbir fayda göremez.¹²³ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey kalbinde iman olmadığı halde diliyle inandığını söyleyen (münafık) insanlar, Müslümanların gıybetini yapmayınız ve sırlarını araştırmayınız. Kim onların sırlarını araştırırsa Allah da

¹¹⁸ Eş'arî, *el-İbâne*, s.187; *el-Lüma*, s.82-83.

¹¹⁹ Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, X,109.

¹²⁰ Bâkılânî, Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *el-İnsâf fî mâ yecübü i'tikâduh ve lâ yecâzu'l-Cehlu bib* (nşr. İmâmüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1986 s. 84.

¹²¹ Münâfikûn 63/1.

¹²² Bâkılânî, *el-İnsâf*, s.85.

¹²³ Bâkılânî, *el-İnsâf*, s.86.

onların gizli işlerini evinde bile olsa ortaya çıkarır.”¹²⁴ Bakıllânî de nifak meselesini müstakil bir başlık altında incelememiştir. İmam Eşari’de olduğu gibi, iman, İslam, istitaât, hidayet ve dalalet vb. konularda kendi görüşünü ispatlamak için münafıklarla ilgili naslara yer verir. Ancak Bakıllânî’nin münafığı tanımlaması ve ona verdiği hüküm Eşari’den daha açıktır: O’na göre, kalbiyle tasdik etmeyen kişi diliyle ikrar etse ve rükünleri yerine getirirse de münafıktır. Ancak biz onları davranışlarına göre mümin olarak vasıflandırırız. Ne var ki münafığa verilen bu iman vasfı hakiki değil mecazidir. Yani o, insanlar tarafından mümin kabul edilse de Allah katında kafırdır. Münafıklar yalancıdır ve alaycı tavrı sergilerler.

Eşari mezhebinin önemli alimlerinden olan Ebu Hamid Muhammed el-**Gazzâlî**¹²⁵, meşhur eseri *İhyâu ulûmi’-d-dîn*’de nifakla ilgili detaylı bilgiler vermektedir.

Gazzâlî, nifakı; iş ile sözün ve dış ile için birbirine uymaması¹²⁶ şeklinde tanımlar. Ona göre nifakın aslı, gizli ile aşikar olanın ayrılığı, Allah’ın mekrinden emin olma, kendini beğenme gibi hallerdir ki, bunlardan ancak sıddıklar kurtulabilir.¹²⁷ Gazzâlî’ye göre nifak iki kısma ayrılır. Birincisi, sahibini dinden çıkarır, küfre dahil eder ve ebedi ceennemlikler arasına sevk eder. İkincisi, ya sahibini bir müddet ceennemeye sokar ve yahut cennetteki derecesini ve sıddıklar arasındaki mertebesini düşürür. Bu tür nifak şüpheli olduğu için bundan kaçınmak güzel görülmüştür.¹²⁸ *İhya’da* daha çok bu ikinci kısım nifakla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

İbn Mübarek’in (ö.181/797) “mümin daima mazeretleri kabul eder, münafık ise sürçmeleri arar”¹²⁹ dediğini belirten Gazzâlî, münafıkların, sürekli insanların kusurlarını araştıran ahlaksız kişiler olduğunu söyler. Hz. Peygamber’in, “bizimle münafıklar arasındaki fark yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılmaktır. Onlar buna güç yetiremez.”¹³⁰ hadisini yorumlayan¹³¹ Gazzâlî, müminin namaz ve oruç gibi ibadetlere, münafığın ise yiyip içmeye düşkün

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 321.

¹²⁵ Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 266.

¹²⁶ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi’-d-dîn*(trc. Ahmed Serdaroglu), İstanbul 1974, III, 628.

¹²⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 327.

¹²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 327.

¹²⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 439; III, 82.

¹³⁰ Müslim “Mesâcid”, 252.

¹³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 398.

olduğunu¹³² belirterek mümin ile münafık arasındaki farklardan bazılarını dile getirir. O'na göre münafık, müminin yediğinin yedi misli fazla yer ve yemek şehveti onun yedi mislinde olur.¹³³ Gazzâlî'ye göre, müminin lisanı kalbinin ötesindedir. Bir şey söyleyeceği zaman önce düşünür, sonra konuşur. Münafık ise, bunun aksine kalbi dilinin ötesindedir, düşünmeden söyler.¹³⁴

İbn Mesud'un "birbirinin hasmı olan iki kişiye ayrı ayrı görünmenin nifak olduğunda ittifak edilmiştir, nifakın pek çok alametleri vardır, iki yüzlülük de bunlardan biridir"¹³⁵ sözüyle ilgili Gazzâlî şunları söyler: İnsanlar arasına giren herkes, onlara iyi görünmeye çalışır, riyadan kurtulamaz. İnsanlara karşı riyakarlık eden, onların yakalandıkları bu hastalığa yakalanarak helak olur. Bundan da en az nifak doğar.¹³⁶ İnsanların kalbinde yer almak isteyen kişi, onlara karşı nifak hastalığına düşer ve kendisinde olmayan hasletlerle onlara görünmek ister ki bu nifakın ta kendisidir.¹³⁷ Birisi içinden gıybet dinlemeyi istediği halde yapmacık olarak diliyle konuşma derse bu nifak alametidir. Kişi içinden gıybete kerih görmedikçe günahattan kurtulamaz.¹³⁸ Buna göre günlük hayatta, insanlar arasında ikiyüzlü davranma, içinde olmadığı halde yapmacık ifadeler kullanma, edebi ve çirkin sözler konuşma birer nifak alameti olmaktadır.

Nifak dairesini oldukça geniş tuttuğu anlaşılan Gazzâlî'nin, sahabenin nifak anlayışıyla ilgili verdiği bazı misaller vardır. Sahabîler kendi arasında güler yüzle karşılaşır, ayrıldıkları zaman da birbirini çekitirmez bu davranışlarını da en büyük ibadet sayardı. Bunun aksini de nifak alameti kabul ederdi.¹³⁹ Birkaç kişi Hz. Huzeyfe'nin kapısında oturup onu bekliyor ve hakkında bir şeyler konuşuyorlardı. Huzeyfe gelince sustular, konuşmanıza devam edin dediye de onlar yine sustular. Bunun üzerine Hz. Huzeyfe, işte biz bunu Resulullah döneminde nifak alameti sayardık¹⁴⁰ demiştir. İbn Ömer, bir kişinin Haccac aleyhinde konuştuğunu duyunca, kendisine, o burada olsa böyle

¹³² Gazzâlî, *İhyâ*, III, 161.

¹³³ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 189.

¹³⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 252.

¹³⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 353.

¹³⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 586; bkz. II, 588.

¹³⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 628.

¹³⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 326.

¹³⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 320.

¹⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 321.

konuşabilir miydin? diye sorar. Adam hayır, deyince: “İşte biz bu davranışı peygamber zamanında münafıklık sayardık” buyurur.¹⁴¹ Sa’d b.Ebi Vakkas da sultanların sohbetine niçin gitmediğini soran oğullarına, yağlı ve şişman bir münafık olarak ölmektense zayıf bir mümin olarak ölmek benim için daha makbuldür cevabını verir.¹⁴² Burada sultanların sohbetine devam edenlerin nifaktan kendilerini kurtaramayacaklarına dair işaret vardır. Nifak ise imanın zıddıdır.¹⁴³ Öyle anlaşılıyor ki, bir kişinin yanında başka giyabında başka konuşmak, emirlerin huzurunda içinden gelmeyen sözler kullanmak sahabe arasında bir nifak belirtisi sayılmaktadır.

Hz. Huzeyfe, bugün peygamberimizin zamanından daha çok münafıklar vardır, o zaman nifaklarını gizliyorlardı, şimdi ise açıklıyorlar, demiştir.¹⁴⁴ Gazzâlî’ye göre buradaki nifak, imanın doğruluk ve kemaline zıddır ve gizlidir. Bundan en uzak olan, korkusunu en çok koruyan olduğu gibi en yakın olanı da kendisini en uzak zannedendir. Nitekim Hasan El-Basri’ye, şimdi münafık kalmadı dediklerinde O, eğer mevcut münafıklar helak olsaydı ve ortada kalsaydılar yollarda gezmekten çekinirdiniz, demiş, kendisine bazı kimseler biz nifaktan korkmayız dediklerinde O, yemin ederek kendisi için nifaktan uzak olduğunu bilmenin, yer dolusu altından daha sevimli olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵ Zikredilen bu rivayetlerden nifaka karşı hassas davranan sahabe nifaktan endişe duyduğu bu sebeple de nifaka götüren sebeplere karşı tedbirli davranmaya çalıştığını anlıyoruz.

Gazzâlî’nin, itikadî anlamda nifakla ilgili yaptığı şu açıklama orijinaldir:

Diliyle şahadet ettiği halde kalp ile inanmayanların âhirette kafırlardan olup ebedi cehennemde kalacaklarında ve hükümlerle alakalı işlerde ise müminlerden olduklarında şüphe yoktur. Zira bunların kalplerini bilemeyiz. Bize düşen hüsn-i zan edip, dilleriyle kalplerindeki inançlarını itiraf ettiklerine inanmaktır. Şüphe ettiğimiz üçüncü bir şey Allah katındaki dünya hükümlerindedir. Mesela adamın birisi “benim mirasçım öldüğü zaman ben münafık idim, malına varis oldum, şimdi kalbimden inandım¹⁴⁶ tam bir Müslüman’ım, o zaman aldığım bu miras bana helal midir? Yine Ben münafık iken

¹⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 324;IV,320.

¹⁴² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 176.

¹⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 176.

¹⁴⁴ Firyâbî, *a.g.e.*, s.49-50; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 324;IV,320.

¹⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 320.

¹⁴⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 306.

bir Müslüman kadınla evlendim, şimdi tam Müslüman oldum acaba nikahı tazelemem gerekir mi? diye sorsa bu bizi düşündürür. Bunlara uygulanacak dünyevi hükümler dış görünüşe ve söze bağlıdır. Miras helal olduğu gibi, tecdid-i nikah da lazım değildir. Fakat kişinin kendisi hakkındaki hükmü böyle değildir. Çünkü insan kendini bilir, bu bakımdan miras haram olduğu gibi tecdid-i nikah da lazımdır denebilir. Her ne kadar birincisi açık görünüyorsa da en doğrusunu Allah bilmekle beraber daha açık olanı ikincisidir. Bu sebeple Hz. Huzeyfe münafıkların cenazesine katılmazdı. Hz. Ömer Medine’de onu takip eder ve münafıktır korkusuyla onun gitmediği cenazelere katılmazdı. Görüldüğü gibi Gazzâlî, münafıklara her ne kadar zahire göre hüküm verilmesi gerektiğini söylese de nifaktan sonra hidayete gelen kişinin kendisi hakkında İslam’ın hükümlerini uygulamasının daha isabetli olduğunu düşünmektedir.

Gazzâlî’ye göre, nifak İslam’ın ilk devirlerinde pek yaygındı. Onlar çeşitli maksatlardan dolayı Müslüman gözüktülerdi. Fakat şimdi nispeten azalmışlardır. Buna rağmen içinden, dinden ayrılan münafıklar da çoktur. Mülhitle- rin sözüne inanarak cennet ve cehennemî inkar eder yahut ibâhiyecilere uya- rak “dinin hükmü ortadan kalkmıştır” der veya yanlış bir itikada kapıldığı halde dilinde aksini söyler. İşte bunlar cehennemde ebedi kalacak münafık ve riyakarlardır. Çünkü bunlar küfr-i batınî ile nifak-ı zahiriye bir araya top- lamışlardır.¹⁴⁷

Netice itibariyle Gazzâlî’nin İhya’sındaki nifak konusunu şöyle değer- lendirebiliriz:

Nifak, dış-iç, söz-amel, gizli-aşıkâr zıtlığı, Allah’ın mekrinden kendini emniyette sanma ve kendini beğenme gibi hallerdir. Münafık ise lisan ile şahadet ettiği halde kalp ile inanmayan âhirette kafirlerden olup ebedi ce- hennemde kalacak kimselerdir. Amel bakımından müminlerden ayrılan bazı özellikleri şunlardır: Münafık, ihanet eder, yalancıdır, sözünde durmaz, haddi aşar, insanların kusurlarını araştırır. Davranışlarında Allah’tan ziyade insanla- rın rızasını dikkate alır. Kur’an hakkında çok tartışmalar yapar. Münafık yatsı ve sabah namazında zorlanır. Yiyip içmeye, hırs ve tul-i emele aşırı düşkün- dür. Allah’tan başka herkesten korkar ve onlardan bir şeyler ister. Sürekli kötülük yaptığı halde yine de güler. Düşünmeden konuşup, ortalığı karıştırdığı halde insanlar arasına karışmayı sever.

¹⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 656.

Gazzâlî'nin değerlendirmesine göre günlük hayatta, insanlar arasında iki-yüzlü davranma, içinde olmadığı halde yapmacık ifadeler kullanma, çirkin sözler konuşma birer nifak alameti olmaktadır. Teganni ile mal ve makam sevgisi haram olmasa da insanlar arasında gösteriş ve gurur vesilesi haline gelince kalpte nifakın doğmasına sebep olabilmektedir. Bir kişinin yanında başka arkasında başka konuşmak, yöneticilerin huzurunda içinden gelmeyen sözler kullanmak sahabe arasında bir nifak belirtisi sayılmaktadır. Bu sebeple onlar, amel bakımından nifakla ilgili konularda hassas davranmışlardır. Münafıklar hakkında zahire göre hüküm verilir. Ancak nifaktan kurtulan kişi için önceki durumu hakkında İslam'ın hükümlerini uygulaması daha isabetlidir. Gazzâlî nifak konusunda ayet, hadis ve Selef bilginlerinin görüşlerini esas almakla beraber yeni yorumlar getirmiştir.

Burada ehli sünnet dışındaki mezhep bilginlerinin görüşlerini de incelemek gerekmektedir.

5. Haricilere Göre Nifak Ve Münafık

Hariciler, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yapılan Sıffin savaşı sırasında, halife seçiminin hakeme bırakılmasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸ Nifak ve münafıklık konusunda ortak bir fikirleri olmadığı anlaşılan Haricilerden bazı fırkaların tespit edilebilen görüşleri şöyledir:

Ezarika¹⁴⁹ kendi mezheplerinden olduğunu ileri sürerek yanlarına gelen birisini, karşı oldukları gruptan bir esiri öldürülmesini emretmek suretiyle imtihan eder. Eğer esiri öldürürse o kişiyi kendilerinden kabul ederler, eğer öldürmezse “bu münafık ve müşriktir” deyip onu öldürürler.¹⁵⁰ Şu halde Haricilerden Ezarika fırkasına göre, karşı gruptan bir esiri öldürmeyen kişi münafık olmaktadır.

Necdat fırkasının kurucusu olan Necdet b. Amir de (69/685-6), Nafi b. Ezrak'ın hicret etmeyenler anlamına gelen kaadenin, kafir olduğu şeklindeki

¹⁴⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilâfii'l-musallîn* (nşr. H. Ritter), Wiesbaden 1963, I, 86; Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkâhîr, *el-Fark beyne'l-şirake* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire ts,s.73-74; Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Abdülaziz Muhammed Vekil el-Vekil), I-II, Kahire 1968.

¹⁴⁹ Ezârika; Haricilerin sayı ve kuvvet bakımından en büyük ve güçlü fırkasıdır. Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, I, 86-87; Şehristânî, *el-Milel*, I, 119-121; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 72-73.

¹⁵⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 83.

görüşünü de reddetmiş, onları münafık olarak kabul etmiştir.¹⁵¹ Şu halde Necedât fırkasına göre münafık kaade'dir.

İbadiyye'nin¹⁵² ise nifak konusunda üçe ayrıldığı görülmektedir. Onlardan bir fırka nifak hem şirk hem de imandan uzak olmadır diyerek, Yüce Allah'ın "Arada yalpalayıp dururlar. Ne bunlara (bağlanırlar), ne de onlara. Allâh'ın şaşırttığı kimseye bir (çıkart) yol bulamazsın!"¹⁵³ ayetini buna delil göstermişlerdir.¹⁵⁴ İbadiyye'den diğer bir fırka da şöyle demiştir: Münafık ismini, kendine has olan kullanılışından ayırmayız ve Yüce Allah'ın münafıklar adıyla adlandırdığı toplulukların dışında kalanlar için nifak ismini kullanmayız.¹⁵⁵ Onlardan bir kısmı münafık müşrik değildir, demiştir. Bunlar Allah Rasülü zamanındaki münafıkların büyük günah işleyenlerden olduklarını, böylece şirk sınırına girmeksizin küfre düştüklerini ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁶

Kısaca Harici fırkalar arasında iman ve küfür terimlerinde olduğu gibi nifak konusunda da ortak bir görüş bulunmamaktadır. Ezârika'nın kafir kabul ettiği kaade'ye Necedât münafık ismini vermektedir. İbadiyye'den bazıları nifak şirkdir derken diğeri buna karşı çıkararak münafıkların doğrudan kafir olduğunu söylemiş, bazıları da münafık hakkında Resulullah'ın kullandığı anlamın dışına çıkılmayacağını ileri sürmüştür. Haricilerden Ezârika fırkasının, kendilerinden olduklarını söyleyip de, muhalif gruptan bir esiri öldürmeyen kimseler için münafık demesi ve onu hemen öldürmesinin, Kur'an ve Sünnet'e göre yanlış olduğu aşikardır.

6. Şia'ya Göre Nifak Ve Münafık

Şia'nın önemli hadis kaynaklarından biri olan "*el-Uşûl mine'l-Kâfi*" deki münafıklarla ilgili bazı rivayetlerin de, Ehl-i Sünnet'in hadis kaynaklarında bulunan rivayetlerle benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Bunlardan birine göre münâfiğin alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, vaat ettiğinde sözünde durmaz, emanete hıyanet eder.¹⁵⁷ *Uşulü Kâfi* de, Hz. Ali'den nakledilen başka bir rivayette münâfiğin özellikleri şöyle tanımlanır: Münâ-

¹⁵¹ Eş'arî, *Makâlat*, I, 90-91; Şehristânî, *el-Milel*, I, 125.

¹⁵² Geniş bilgi için bkz. Fıglalı, Ethem, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.

¹⁵³ Nisa 4/143.

¹⁵⁴ Eş'arî, *Makâlat*, I, 105-106; Bağdâdî, *el-Fark*, s.106.

¹⁵⁵ Eş'arî, *Makâlat*, I, 105-106; Bağdâdî, *el-Fark*, s.106.

¹⁵⁶ Eş'arî, *Makâlat*, I, 105-106; Bağdâdî, *el-Fark*, s.106.

¹⁵⁷ Küleynî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kub, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Ğıfârî), Beyrût 1980, II, 290-291.

fık, mümin gibi görünüp Müslüman gibi davranır, günah işlemekten çekinmez, Hz. Peygamber'e bilerek yalan söz isnat etmekten çekinmez. İnsanlar onun yalancı bir münafık olduğunu bilse naklettiği hadisi kabul etmezler. Ancak onlar, bu kişiyi Peygamberle arkadaşlık yapmış, O'nu görmüş ve dinlemiş bir sahabe olarak bildikleri için naklettikleri sözleri kabul ederler.¹⁵⁸ Halbuki Yüce Allah Peygamberimize münafıkları ve onların özelliklerini bildirerek şöyle buyurmuştur: “Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider (çünkü gösterişli adamlardır,) konuşmalar sözlerini dinlersin, onlar dayatılmış odunlar gibidirler.”¹⁵⁹ Münafıklar, Hz. Peygamber'den sonra sapık liderlere, cehennem davetçilerine yakınlaştılar, yalan, iftira dolu sözleriyle onları desteklediler. Yolunu şaşırılmış liderleri de bunları insanların başına getirdi ve dünyayı yediler.¹⁶⁰ *el-Uşûl mine'l-Kâfî*'de nifaktan korkma ve sakınmayla ilgili¹⁶¹ Ehl-i Sünnet'in bilginlerinin eserlerindeki benzer rivayetler¹⁶² de bulunmaktadır.¹⁶³ Şia'nın önemli bilginlerinden Şeyh Sadûk (381/901) münafıklarla ilgili şunları nakleder:

İmam Cafer es-Sadık'ın meclisinde bulunan bir adam O'na, Ey Allah Resulü'nün torunu benim münafık olmamdan korkar mısın, diye sorar. İmam Cafer de ona, geceleyin veya gündüz vakti evinde yalnız kalınca namaz kılp kılmadığını sorar. Adam kıldığını söyleyince İmam Cafer bu namazı kimin için kıldığını sorar. O da Allah için kıldığını söyler. Bunun üzerine İmam Cafer: “Sen yalnız kaldığında başkası için değil de sadece Allah için namaz kılarken nasıl münafık olursun?” der.¹⁶⁴ Şia mezhebinin önemli imamlarından birinin meclisindeki bu konuşma da namaz ibadetinde Allah'ın rızasını esas almak, nifaktan korunmak için bir ölçü kabul edilmiştir.

Şia'nın önemli müfessirlerinden Tabâtabâi de nifakı, “imanı açıklayıp küfrü gizlemek”, münafığı, “küfrünü gizleyip imanını açıklayan kişi” olarak tanımlar.¹⁶⁵ Münafıklar, zahiren dilleriyle kelime-i şahadeti söylerken daha

¹⁵⁸ Küleynî, *a.g.e.*, I, 62-63; Şeyh Saduk, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1978, s.142.

¹⁵⁹ Münâfıkûn 63/4.

¹⁶⁰ Küleynî, *a.g.e.*, I, 62-63; Şeyh Saduk, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye*, s. 142.

¹⁶¹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 424; II, 492- 493 vd.

¹⁶² Bkz. Buhârî, “İmân”, 36; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 325; IV, 321.

¹⁶³ Nifak ve münafık hakkındaki diğer rivayetler için bkz. Küleynî, *a.g.e.*, I, 184, 200, 223, 294, 295, 345, 375, 387, 432, 433, 438, 455, 514; Küleynî, *a.g.e.*, II, 32, 46,49, 51, 249, 250, 251, 258, 290, 300,301, 307, 325, 393-396, 412, 422, vd...

¹⁶⁴ Şeyh Saduk, *Meâni'l-abbâr* (nşr. Ali Ekber el-Gıfârî) Beyrut 1990, s.142.

¹⁶⁵ Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi tefsîr'il-Kur'an*, Beyrut 1973, XIX, 278.

sonra imandan yoksun olarak inkarlarıyla baş başa kalırlar.¹⁶⁶ Tabâtabâi'ye göre nifak, sadece korku korunma ya da çıkar sağlama amacıyla yapılmaz. İleriye yönelik bir beklenti, ırkçılık ya da alışkanlık gibi sebeplerle de nifak olabilir.¹⁶⁷ Önemli Şîi bilginleri tarafından yapılan bu açıklamalardan da anlaşıldığına göre mezhebin incelenen bu temel eserlerinde nifak ve münafık terimleri açıklanırken Kur'an terminolojisi esas alınmıştır. Şu halde Şia'nın bazı önemli bilginleri ile Ehl-i Sünnet Kelam alimlerinin nifak ve münafık tanımında benzer görüşe sahip oldukları söylenebilir. Fakat bunlara aykırı değerlendirmeler de yapılmıştır.

*Hüsniye*¹⁶⁸ ismiyle bilinen kitapta Hz. Ebu Bekir¹⁶⁹ ve Hz. Ömer¹⁷⁰ ile bu sahabelere tabi olanlara¹⁷¹ münafık ve zalim ismi verilmekle birlikte Allah'ın, Resul'ün ve meleklerin lanet ve gazabının bu halifeler üzerine olduğu da¹⁷² ifade edilmektedir. *Hüsniye* de ifade edildiğine göre, "Ve iki yüzlülük edenleri bilsin...¹⁷³, ayeti Hz. Ebu Bekir ile dostlarının çıkaracakları nifakı haber vermektedir.¹⁷⁴ Halbuki müfessirlerin çoğuna göre bu ayet münafık İbn Übey ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber Uhud savaşına teşvik ederken bazı sahabeler İbn Übey ve arkadaşlarını savaşa çağırdıklarında, onlar "biz muharebe bilseydik sizinle gelirdik" demeleri üzerine bu ayet inmiştir.¹⁷⁵ Dolayısıyla zikredilen bu ayetin Hz. Ebu Bekir ve arkadaşlarının çıkaracağı iddia edilen nifaka işaret ettiğinin söylenmesi mesnetsiz ve tutarsız bir görüş olmaktadır.

Görüldüğü gibi Şia kaynaklarında nifakla ilgili ortak bir görüş bulunmamaktadır. Kendi arasında hatalı ve yanlış görüşler bulunmakla birlikte Şia'nın önemli alimleri tarafından yapılan münafık tanımı ile Ehl-i Sünnet Kelam

¹⁶⁶ Tabâtabâi, *a.g.e.*, XIX, 379-380.

¹⁶⁷ Tabâtabâi, *a.g.e.*, XX, 90.

¹⁶⁸ Şia'ya ait inanç esaslarını Hüsniye adında bir cariye'nin dilinden anlattığı için "*Hüsniye*" ismiyle meşhur olan bu eser, Şia'yı desteklemek ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini çürütmek amacıyla yazılmıştır, bkz. İsbekânî, Mirza Abdullah Efendi, *Riyâzû'l-ulemâ ve hijâzû'l-fużalâ* (nşr. Ahmed el-Hüseynî) Kum 1401, II, 159.

¹⁶⁹ Komisyon, *Hüsniye*, Ak Kitabevi, İstanbul 1958, s.47.

¹⁷⁰ *Hüsniye*, s.79.

¹⁷¹ *Hüsniye*, s. 83, 109.

¹⁷² *Hüsniye*, s. 109.

¹⁷³ Âl-i İmran 3/167.

¹⁷⁴ *Hüsniye*, s. 47.

¹⁷⁵ Râzî, *a.g.e.*, IX, 85-86; Alûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *Rûbu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut ts, IX, 119-120.

bilginlerinin tanımı arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den sonra halifelik yapmış bazı sahabîlere nifak ithamında bulunanların ise sağlam bir delili yoktur.

7. Mutezile'ye Göre Nifak Ve Münafık

Mutezile mezhebindeki bazı bilginlerin nifak hakkındaki görüşleri de şöyledir:

Mutezile'nin önemli isimlerinden Nazzam (ö. 231/845)¹⁷⁶, Abdullah b. Mesud, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman ve Ebu Hureyre gibi seçkin sahabeler hakkında “kendilerine helal olmayan işleri bilmedikleri, kendilerine nispet edilen mezheplerin kurucusu ve önderleri olmak için” yanlış işler yaptıklarını söyleyerek sahabeyi bilgisizlik ve nifakla suçlamıştır.¹⁷⁷ Nazzam'a göre, “dini hükümleri bilmeyen kafirdir, delilsiz olarak aksi hususta inat eden de münafık-kafir veya fâsık-fâcirdir. Bunların her ikisi de ebedi cehennemde kalacaktır.”¹⁷⁸ Akli nakilden üstün tutan bu anlayışa göre delilsiz ve bilgisiz konuşan bazı sahabeler münafık kişiler olmaktadır.

Mutezile mezhebinin kurucularından olan Vasıl b. Ata, Hz. Ali ve iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in, Hz. Talha, Zübeyir, Hz. Aişe, İbn Abbas ile Cemel harbine katılanların şahitliklerinin kabul edilmeyeceğini, Ali ile Talha'dan birinin fâsık olduğunu söylemiştir. Benzer görüşleri paylaşan Amr b. Ubeyd (ö. 144/761)¹⁷⁹ biraz daha ileri giderek her iki gurubun tamamına fâsık demiştir.¹⁸⁰ Halbuki Hz. Peygamber “Ensara buğz etmeyi”¹⁸¹ nifak alameti olarak zikretmektedir. Bu durumda gösteriyor ki nifak konusunda hadisleri dikkate almadan akli esas alarak yapılan yorumlar, çoğu zaman kişiyi yanlış yola sürüklemektedir.

Mutezile'nin çeşitli kollarında münafıkla ilgili böylesine aşırı görüşler bulunmakla beraber Ehl-i Sünnet'in nifak anlayışına paralellik gösteren yorumlarda bulunmaktadır.

¹⁷⁶ Bkz. Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm, kâmusu terâcim li eşheri'r-rcâl ve'n-nisâi ve'l-müsta'rebin*, Kahire 1954, I, 43.

¹⁷⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s.319; bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I,57-58; Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi: Giriş*, İstanbul, ts., s.185-186.

¹⁷⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 319; bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I,57-58.

¹⁷⁹ Bkz. İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-ayân* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid) Kahire 1949, III, 130-133.

¹⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s.320; bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I, 48-49.

¹⁸¹ Müslim, “İman”, 33.

Zemahşerî'ye göre münafıklar dilleriyle inandıklarını söyledikleri halde kalpleriyle inanmayan kişilerdir. Söylediklerinin aksini içlerinde gizlerler. Onlar, ne mümin ne kafir ikisi arasında bocalayan kimselerdir, küfrü hileyle, şirki de aldatma ve alayla karıştırdılar. Böylece kafirlerin en kötüsü, Allah'ın da en fazla buğz ettiği kimselerdir. Bu sebeple onlar cehennemın en alt katındadır.¹⁸² Görüldüğü gibi Zemahşerî münafıkların niteliklerini nasrlara uygun tanımlamıştır.

Münafıklar hakkında en geniş bilgiler Mutezile mezhebinin önemli bilgincilerinden Kâdî Abdülcebbar'ın ¹⁸³ eserlerinde rastlanmaktadır. Kâdî Abdülcebbar'a (ö.415/1024) göre nifak, "küfrü gizlediği halde Müslüman görünmektir ki bu, büyük günah işleyen ya da inkar eden kişinin özelliği değildir."¹⁸⁴ Kâdî Abdülcebbar "İnsanlardan öyleleri vardır ki, inandıkları halde "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler"¹⁸⁵ ayetini şöyle açıklar: Yüce Allah, Bakara suresinde dört ayetle müminlerin sıfatlarını, iki ayetle de kafirlerin vasflarını açıklarken, inandıklarını söyledikleri halde inkarlarını gizleyen münafıkların niteliklerini on üç ayetle açıklamaktadır. Böylece müminlere en büyük zarar veren münafıkların durumları haber verilmektedir. Zira onların en büyük fitneleri Resulullah döneminde yaşanmıştır. Allah münafıkların durumlarını bu şekilde açıkladı ki müminler onlara aldanmasın ve münafıklardan gelebilecek zararlardan kendilerini korusun.¹⁸⁶ Aynı zamanda bu ayetler sadece dil ile açıklamanın iman için yeterli olmadığını, kalpte olan marifetle imanın gerçekleştiğini göstermektedir.¹⁸⁷ Kâdî Abdülcebbar, "Onların kalplerinde hastalık vardır,"¹⁸⁸ ayetindeki "maraz" kelimesinin, Allah'ın kafir ve münafıkların kalplerinde yarattığı küfür, şekk ve nifak olduğu görüşünü kabul etmez.¹⁸⁹ O'na göre "maraz" kelimesinin

¹⁸² Zemahşerî, *Keşşâf*, Beyrut ts., I, 175.

¹⁸³ Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, V,78; Subkî, Ebu Nasr Abdülvahhab Ali, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, Mısır 1965, III, 319.

¹⁸⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l - hamse*, (nşr. Abdülkerim Osman), Kahire 1988, s.140; İbnü'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Susanna Diwald-Wilzer), Beyrut 1961, s.8.

¹⁸⁵ Bakara 2/8.

¹⁸⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'an ani'l-metâin Beyrut ts.*, s.14; Krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehl-i Süne*, I, 44; Taberî, *a.g.e.*, I, 116; İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'an*, I, 83-84, vd.

¹⁸⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 14-15; Krş. Râzî, *a.g.e.*, II, 58-60.

¹⁸⁸ Bakara 2/10, bkz. Nûr 24/50; Tevbe 9/125.

¹⁸⁹ Bkz. Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, XV, Beyrût 1984, I, 121; İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *Tefsîri'l-Kur'ani'l-a'zîm*, Beyrût 1966, I, 85.

lugattaki gerçek anlamı küfrü kapsamaz. Bu sebeple imanından dolayı bir mümine sıhhatli denemeyeceği gibi kafire de, inkarından dolayı kalben hastalıklı denemez. Mümin kalben hastalıklı kafir de sıhhatli olabilir. Münafıkların kalplerinde “maraz” kelimesiyle ifade edilen hastalıktan maksat, üzüntü ve kıskançlık olmalıdır. Münafıklar, Yüce Allah’ın Hz. Peygambere verdiği nimetler ile, O’nun itibarının yükselttiğini gördükçe üzüntü ve kıskançlık duymuşlardır ki “Allah da hastalıklarını arttırmıştır.”¹⁹⁰ ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.¹⁹¹ Ona göre “Allah da kendileriyle alay eder...”¹⁹² ayetindeki “istihza” kelimesinin Allah için kullanılması caiz değildir. Burada maksat Yüce Allah’ın, münafıkların yaptıklarına karşılık onları cezalandırmasıdır. Nitekim “Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür”¹⁹³ ayetinde Yüce Allah bu durumu açıklamaktadır.¹⁹⁴

Münafikun suresindeki, “Münafıklar sana geldikleri zaman: "Senin muhakkak Allâh'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz" derler. ...Allâh münafıkların yalancı olduklarına tanıklık eder,”¹⁹⁵ ayetini de Kâdî Abdülcebbar şöyle açıklamaktadır: Buradaki, münafıkların şahitliği onların itikatlarıyla ilgilidir. Münafıklar gerçekte inanmadıkları için yalancıdır. “Yeminlerini kalkan yapıp Allâh'ın yoluna engel oldular...”¹⁹⁶ ayetinde de belirttiği gibi Allah onların gerçek olmayan şeyi açıkladıklarını bilmektedir. Bu durum onların Allâh'ın yoluna engel olmak için böyle davrandıklarını gösterir.¹⁹⁷ Aynı surenin, “Mağfiret dilesen de, mağfiret dilemesen de onlar için birdir. Allâh onları bağışlamayacaktır...”¹⁹⁸ ayetini de Kâdî Abdülcebbar şöyle açıklar: Ayette münafıklar hakkında görünüşte istiğfarın caiz olduğuna işaret vardır. Ancak Allah onların kalplerinde gizledikleri nifaklarını bildiği için affedilmeyeceklerini bilmektedir. Bu sebeple ayette onların bağışlanmayacağına bildirilmesi yapılacak duaya icabet edilmeyeceği anlamına gelmez.¹⁹⁹

Mutezile’nin nifak hakkındaki bu görüşlerini şöyle değerlendirebiliriz:

¹⁹⁰ Bakara 2/10.

¹⁹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Mütesâbihu'l-Kur'an*(nşr. Adnan Muhammed Zerzûr), Kahire1969, s.55; *Tenzîhu'l-Kur'an*, s.15.

¹⁹² Bakara 2/15.

¹⁹³ Şûrâ 42/40.

¹⁹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Mütesâbihu'l-Kur'an* s. 56-57; *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 15-16.

¹⁹⁵ Münafikun 63/1.

¹⁹⁶ Münafikûn 63/2.

¹⁹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 425; *Mütesâbihu'l-Kur'an* s. 654.

¹⁹⁸ Münafikun 63/6.

¹⁹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'an*, s. 425; krş. Râzî, *a.g.e.*, XXX, 15.

Mezhebin bazı bilginleri Hz. Peygamber'in seçkin sahabelerini bilgisizlik ve nifakla suçlamışlardır. Hâlbuki münafıklardan bahseden hadisler dikkate alındığında, aslında sahabelere bu şekilde dil uzatmanın nifak alameti olduğu görülecektir. Bu sebeple Vasıl b. Ata, Nazzam ve Amr b. Ubeyd gibi Mutezile bilginlerinin bu konudaki görüşlerinin yanlış olduğu aşikardır. Bununla beraber, Şia'da olduğu gibi Mutezile mezhebinde de Ehl-i Sünnet alimlerinin nifak anlayışına uygun açıklamalar yapılmıştır. Buna göre nifak, içinde inkarı gizlediği halde Müslüman görünmektir ki münafıklar dilleriyle inandıklarını söyledikleri halde kalpleriyle inanmayan, kalplerinde söylediklerinin aksini gizleyen kişilerdir.

SONUÇ

İslamî terminolojide nifak, "kalpte küfrü gizlediği halde Müslüman görünmek" anlamında kullanılmaktadır. Müslüman görüldüğü halde kalbinde inkarını gizleyen ikiyüzlü kişilere münafık denilmektedir. İtikadi ve ameli olmak üzere iki kısma ayrılan nifak kelimesinin kökü, bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi Habeş'çe değil, Arapça olmalıdır.

Kelam ilmine ait temel eserlerde müstakil olarak nifak konusu incelenmemiş, kelamcılar bazı konularda kendi görüşlerini desteklemek için münafıklarla ilgili ayet ve hadisleri sadece delil göstermekle yetinmiştir. Nifak konusunda sınırlı ve dağınık bilgilerin bulunduğu bu kaynaklarda münafıkların öne çıkan bazı itikadî özellikleri şöyledir: Münafıklar inandık diyerek inkârlarını gizlerler. Zayıf düştükleri veya Müslüman toplumdaki tepki görebilecekleri durumlarda, makam ve menfaatlerini korumak ya da müminlerden gelebilecek tepkileri önlemek amacıyla Müslüman görünürler. Münafık, dıştan Müslüman, içten de kafir olmak üzere, birbirine zıt iki farklı kişiliğe sahiptir. Dışı ile içi, inancıyla yaşantısı, diliyle kalbi sürekli çatışma halinde olan münafık, kişiliği bozulmuş, güvensiz, şüpheli ve inkarını açıkça söyleme cesareti bulamayan korkak bir kimsedir. Münafık, en başta Allah'ın varlığından şüphe eder. İşlediği günahların karşılığını ahirette göreceğine inanmaz. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden ve Kur'an'dan şüphe eder. Kaza, kader ve eceli Allah'ın belirlediğini kabul etmez, haram işlemekten de çekinmez.

Amel bakımından münafıkların bazı özellikleri de şöyledir: Münafık, namazı gösteriş için eda eder, yatsı ile sabah namazlarını zoraki ya da üşenerek kılar, ikinci namazını son ana kadar geciktirir. Yalnız kaldığında namazları terk eder, Zekât'ı da gösteriş için verir. Münafık yalan söyler, aldatır, sö-

zünde durmaz, emanete ihanet eder, düşmanlıkta aşırı gider, kötü zanla hareket eder ve hukuku çiğner. Hz. Peygamber ile ashabını sevmez, iftira atar, müminlerin kusurlarını araştırır. Kur'an hakkında çok tartışma yapar. Sürekli kötülük düşünür, dış görünüşe önem verir, ağzı iyi laf yapar, çirkin sözleri de çok kullanır.

Hz. Peygamber döneminde, nifakın her çeşidine karşı genel bir hassasiyet gösteren ashab, öncelikle kendilerinde herhangi bir "nifak alameti" bulunmasından ciddi endişe duymuştur. Zahire göre hüküm verilmesi gerektiğini vurgulayan Hz. Peygamber, inandığını söyleyen kişiye münafık denmesini yasaklamış, içyüzlerini bildiği münafıkları bile teşhir etmeyerek onları İslam toplumu dışına itmeye özen göstermiştir. Allah Resulü, münafıklara kafir muamelesi yapma yerine onları kontrol altında tutmayı tercih etmiştir. Sonraki dönemlerde İslam alimlerinin çoğunluğu Hz. Peygamber'in belirlediği bu ölçülere bağlı kalmışlardır. Bununla beraber Hariciler, Şia ve Mutezile mezheplerinin bazı mensupları bilgisizlik ve sloganik bir din anlayışı sebebiyle başka gruplara hatta seçkin sahabelere bile münafık diyebilmişlerdir. Hz. Peygamber'in övdüğü ve cennetle müjdelediği sahabeleri nifakla itham etmenin tutarsız bir iddia olduğu aşikardır. Bu durumda gösteriyor ki nifak konusunda Kur'an ve sünnet yerine aklı, hissi ve grup taassubunu esas alarak yapılan yorumlar öncelikle İslam'a ve müslümanlara zarar vermektedir.

İlk insanla başlayan iman ve küfür mücadelesi günümüzde nasıl devam ediyorsa, nifakın da aynı şekilde varlığını sürdürdüğüne inanmaktayız. Yöntem ve şekil bakımından Asr-ı Saadet'ten farklılık gösterse de, amaç ve muhteva bakımından bütün çeşitleriyle nifakın günümüzde de var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Asr-ı Saadette, inen ayetler ve Hz. Peygamber'in haber vermesiyle münafıklar bilinebiliyor, kötülüklerinden haberdar olunabiliyordu. Günümüzde böyle bir imkan bulunmadığı için, itikadî anlamda kimin münafık olduğunu belirleyecek objektif ölçüler bulunmamaktadır. Bu sebeple her ne kadar yalan söyleme, emanete ihanet etme ve sözde durmama gibi ameli nifakın niteliklerini bilebilmek mümkünse de, günümüzde inandığını söyleyen birisine itikadî anlamda münafık denemez. Böyle bir durum zahire göre uygulanan İslam'ın hükümlerine aykırı olabileceği gibi, daha büyük fitnelerin çıkmasına yol açabilir. Nifakın her çeşidine karşı duyarlı ve dikkatli olmakla beraber bu konuda Hz. Peygamber ile ashabının uygulamaları esas alınmalıdır. Çünkü kalplerde gizli olanı Allah'tan başkası bilemez. Her şeyin en doğrusunu bilen de Allah'tır.